

ГЕОПОНИКА – ДЕЛО АНОНИМНОГ РЕДАКТОРА

ЗОРАН Д. СИМОНОВИЋ

Институт за економику пољопривреде
Волгина 15, Београд, Србија
zoki@medianis.net

САЖЕТАК: У раду се говори о анонимном редактору као аутору *Геоџонике*, византијске енциклопедије из пољопривреде. У првом делу дат је историјски приказ настанка и структуре *Геоџонике*. Наведени су неки од аутора чија су дела претходила овој енциклопедији, а њихове поједине текстове редактор је укључио у енциклопедију. У другом делу говори се о проблему утврђивања ауторства неких дела укључених у *Геоџонику*. Многи од тих писаца, као и њихова дела, нама су данас непознати. Захваљујући редакторском раду на *Геоџоници* њихови текстови су бар делимично сачувани. И на крају, у трећем делу аутор посвећује пажњу тексту анонимног редактора, који је унет у енциклопедију и који представља његов допринос у коначном обликовању *Геоџонике*. Овим текстовима редактор је желео да упозна читаоце са својим личним искуствима из пољопривреде. Текстови, примедбе, мишљења и закључци дати су кроз целу енциклопедију. Редактор је на овај начин покушао да упозна све заинтересоване са својим предлозима за побољшање пољопривредне производње.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: анонимни редактор, *Геоџоника*, пољопривреда, Византија

Питања која се односе на пољопривредну теорију и праксу привлачила су до краја 20. века мало пажње науке. *Геоџоника* је једини извор с детаљним и систематски представљеним информацијама о пољопривредној производњи у Византији. Овај извор у суштини није потпуно истражен. Питањима која се односе на расветљавање смисла текста *Геоџоника* бавило се више аутора разних струка, од филолога до историчара. Они су дали анализе садржаја и историјског значаја пољопривредне енцикло-

---

* Рад је део истраживања на пројекту 46006 под називом „Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

педије. Већини истраживача ова тема још није била довољно обухватна, јер није давала детаљну слику проблематике која се односила на пољопривреду и на пољопривредну производњу. Овај извор се спомиње само успут с другим изворима који се баве пољопривредном историјом Византије, и то углавном на основу делимичних података који су доступни на ову тему у изворима који се баве законодавством и хагиографијом (житијама светаца).

Пољопривредна енциклопедија *Геоџоника* представља компилацију информација о пољопривреди које су настале у грчком и римском свету кроз различита искуства која су добијена проучавањем разних метода обраде у пољопривредној производњи, с нагласком на добру праксу. Већина поглавља *Геоџонике* написана је с детаљним објашњењима о начинима и поступку примене разних техника производње. С друге стране, мањи број њих које се налазе у овом тексту написан је више с маштом него реално и у пракси представља резултат размишљања која се граниче с нестварношћу и фантастиком. Но, и поред тога сматрамо да је утицај текстова *Геоџонике* на економску мисао у пољопривреди Византије био значајан.

Геоџоника представља једину сачувану енциклопедију написану на грчком језику, а која се односи на пољопривреду. Она је настала као део великог енциклопедијског подухвата византијског цара Константина VII Порфирогенета (913–959). Цару је посвећен уводни део, али он није био његов рад, као што се раније сматрало. Већи део енциклопедије написан је у времену пре владавине цара Константина VII. Име редактора овог дела које је настало у 10. веку још увек је непознато.

НАСТАНАК И СТРУКТУРА *ГЕОПНИКЕ*

Енциклопедија *Геоџоника* дело је из области економике пољопривреде које је, како се сматра, у име цара Константина VII приредио нама непознати редактор. У уводном делу редактор наводи да је Цар урадио многа добротинства својим поданицима, да је уништио њихове непријатеље, али да се посветио и многим другим пословима који су унели ред у свакодневни живот. У наставку истиче Цареве посебне заслуге. Одаје му признање на његовој несебичној подршци у развоју науке, културе, уметности и економије следећим речима: „Прво, скрећем пажњу на филозофију и реторику, које су већ упале у декаденцију, загнурене у нему дубину реке заборава у подземном свету; оне су сада добро и разумно организоване и развијене твојом управљачком руком. Затим, све друге науке и уметности си обновио. Затим, сазнавши о три сфере, које се разликују у државном животу, односно о војсци, свештенству и земљорадњи и способности владања. Затим си са теби својственом величином и дубином мисли, наредио коришћење искуства древних писаца о земљорадњи и гајењу биљака, о времену, карактеру и месту, које им одговара, и још о местима тражења воде, и припреми за радове које ћеш обавити и с

каквим нагибом, као и све друго велико, сабрао си у једно корисно за све дело” [Dalby 2011: 53–54].¹

Редактор у уводу *Геоџонике* указује да је Цар и у пољопривреду „до-нео пуно жара”. Пољопривреда као грана привреде имала је велики утицај на економију царства. Зато нас и не чуди Царево интересовање за њу. Из тог разлога Константин VII наредио је да буду пронађени сви текстови античких писаца на тему пољопривреде. Да се њихови радови идентификују, сакупе, преведу и објаве на једном месту [Koutava-Delivoria 2002: 367–370]. С тиме нас упознаје и састављач *Геоџонике* који истиче да његов рад није оригинално дело, већ да представља компилацију, која је направљена коришћењем других извора, укључујући и оне који су постојали као зборници разних других компилација.

У античкој литератури пољопривреда је заузимала посебно место. Она је била и важна грана привреде. Нама су данас познати текстови неких латинских агронома. На првом месту то су Катон, Варон и Колумела. С друге стране дела грчких аутора скоро да нису сачувана. И поред тога дела која се односе на тему економије пољопривреде, а која су сачувана до данашњих дана, сведоче о богатству традиције писања текстова на ову тему. Та традиција је била важна у хеленистичкој и римској ери. Познато је да су ова дела, прикупљена у касноантичким компилацијама, касније укључена у јединствену византијску колекцију, која је добила наслов *Геоџоника*.

Прву енциклопедију из пољопривреде, односно зборник текстова или еклогу, написао је Касијан Бас у 6. веку, од кога је анонимни редактор из 10. века преузео текстове које је потом посветио цару Константину VII. Нажалост, овај текст је изгубљен [Липшиц 1960]. Сачуване су, ипак, неке верзије текстова настале у источном делу Византијског царства. Текстови се могу квалификовати у мање вредне изворе. И поред тога ови текстови дају нам добар увид, помоћу кога можемо покушати да утврдимо колико је текст анонимног византијског приређивача директно зависио од модела писања примењиваних у касној антици, и који би у случају *Геоџонике* представљали резултат рада ревизије и модернизације од стране новог компилатора, односно редактора [Amato 2006: 1–6].

Текст *Геоџонике* представљао је модификовану верзију грчког текста Виндонија Анатолија из Бејрута, написаног у 12 књига, а који је настао у 4. веку нове ере. Текст је носио наслов *Synagoge georgikon epitedeumatōn* или на грчком *Συναγωγή γεωργικῶν ἐπιτηδευμάτων* (Збирка из пољопривредне праксе).

Анатолије вероватно може бити идентификован као познати правник из 4. века, префект Илирика и пријатеља Либанија. Његов рад је заснован на ранијим радовима римских аутора попут Колумеле (Columella) и Плинија Старијег (Gaius Plinius Secundus). На основу увида у њихов рад може

¹ Цитате који су узети из *Геоџонике* с руског је превео професор др Вукашин Костић; аутор овог чланка преводио је текст с енглеског језика. Текстови су упоређивани и узиман је најбољи превод.

се приметити да су они преузимали радове неких старијих аутора. Пре свега мислимо на расправу Мага из Картагине (чије је дело преведено на латински језик у 2. пре н.е. по налогу римског Сената). Овај текст је у 7. веку адаптирао Касијан Бас (Cassianus Bassus Scholasticus). Дело је носило наслов *Peri georgias eklogai* (Одабрана питања о ратарству), и опстало је само на арапском, у нешто измењеном облику [Симоновић 2015: 15].

Касијан Бас Схоластик дуго је сматран за савременика Константина VII. И не само то, њему се приписује ауторство над *Геоџоником*. Овај тренд одређивања Касијана Баса као аутора присутан је од средњег века. У корист ауторства Касијана Баса определили су се и многи каснији истраживачи чак и они који су о овој теми писали у 21. веку. На пример, Миколајчик [Bassus + Mikolajczyk 2012]. Желимо да напоменемо да немамо доказ који би у потпуности потврдио исправност ове тврдње. С друге стране, ако прихватимо ову тврдњу као тачну, постаје нам јасније зашто се још увек као аутор појављује Касијан Бас. Можда зато што се име самог Баса као „сина Баса” директно помиње у уводима књига VII, VIII и IX, где се он наводи као аутор.

Модерна историографија време живота Касијана Баса одређује у 6. век. Одер ову чињеницу заснива на основу следећих аргумената: 1) Титула схоластик (σχολαστικός) је из 6. или из прве половине 7. века, и користила се приликом именовања правника; назив ове титуле је промењен после смрти цара Ираклија, 641. године, 2) Касијан Бас је римско име; овакво име није постојало у Византији у 10. веку, 3) Рад Касијана Баса је по стилу писања сличан радовима које су написали Александар од Трапеса и Еџија из Амида; радови су из области медицине и настали су у 6. веку, 4) Касијаново дело је цитирао Де ла Рази (Continens d'al-Rāzī), који је умро 925; његов рад је био познат у арапском свету пре времена Константина VII. Осим тога, Серж син Илијин је превео Кустуса (Qust.ūs), у овом имену је Одер видео деформацију имена Касијан. Преводилац Серж је идентичан са Сержом Ришаином (Serge de Riš'aunā), пријатељем историчара Агатија. Оба аутора су живела у 6. веку. Из свега тога произилази да је Касијан вероватно био савременик свог преводиоца, који је живео у 6, а не почетком 7. века [Oder 1893].

Геоџоника је по замисли састављача требала да представља енциклопедијски рад. Редактор је желео да у овом делу да свеобухватну слику о гранама пољопривреде: земљорадњи, виноградарству, винарству, гајењу маслина, воћарству, повртарству, живинарству, пчеларству, узгоју коња и стоке, рибарству итд. У ту сврху он је искористио метод састављања претходно написаних радова и зборника који је коришћен у књижевној и научној пракси Византије у 10. веку. Из оваквог његовог рада произишла је *Геоџоника*, која представља складну и свеобухватно урађену тематску целину од двадесет књига, распоређених по гранама пољопривреде. Редактор текста нам уз скоро сваку тачку од ових двадесет књига наводи име аутора и преводиоца од кога је преузео поједине текстове из њихових дела. На почетку сваке књиге редактор даје кратак увод. Књиге је разврстао следећим редоследом:

1. Астрономска и астролошка временска наука,
2. О општим припадајућим питањима о пољопривреди, и о различитим врстама жита,
3. О разним пољопривредним дужностима погодним за сваки месец,
- 4–5. О узгоју винове лозе,
- 6–8. О справљењу вина,
9. О узгоју маслина и изради уља,
10. О воћкама и њиховом пресађивању,
11. Украсно дрвеће, цвеће и лековито биље,
12. О поврћу и биљу,
13. О животињама и инсектима штетним по биљке,
14. О голубовима и другим птицама,
15. О узгоју пчела,
16. О коњима, магарцима, и камилама,
17. О узгоју стоке,
18. О узгоју оваца и коза,
19. О псима, зечевима, јеленима, свињама, и о сољењу меса,
20. О рибама.

На основу овако датог концепта може се поставити питање да ли енциклопедија може да представља пољопривредну теорију и праксу која је важила у византијској држави у 10. веку? Да ли је сâм аутор остварио неку практичну примену радећи на овој енциклопедији? Да ли је био упознат с пољопривредном праксом свог времена? Какав је био његов властити допринос у раду на енциклопедији?

На ова питања одговор се може наћи на основу података који се могу издвојити из текста *Геоџоника*, где постоји више од четрдесет ауторских примедби наведених у првом лицу, и унетих у текст. Одређени закључци дати у енциклопедији могу да одговоре на питање о практичној примени текста од стране аутора. На првом месту могуће је утврдити подударане текста *Геоџонике* с арапским, јерменским и сиријским преводом текста Винданија Анатолија.

Из свега што смо изложили следи да *Геоџоника* има сложену историју, која се може пратити само на основу извесних обриса. Као што смо већ истакли главни текст *Геоџонике* је формиран из дела Винданија Анатолија из Бејрута. Књига је настала у 4. веку и изгубљена је у грчком оригиналу, али је позната преко следећих преведених верзија:

1) Арапска верзија, у четрнаест књига, под називом *Yūnūs* (искварено име Винданије) [Rodgers 1978]. Овај рукопис се чува у Ирану. Такође се чини да је овај рукопис најтачнији приказ рада Анатолија [Guignard 2009: 246].

2) Јерменска верзија, под називом *Књиџа о раду* (грчки *vastakos*). У овом рукопису је изгубљен садржај. Текст је ипак преведен и сложен на основну арапске верзије текста [Thomson 1995: 55].

3) Сиријска верзија енциклопедије *Геоџонике*, чији се рукопис чува у Британском музеју (British Museum Add. 14662, 8. или 9. век). Нажалост,

почетак ове верзије је уништен, тако да је наслов непознат. Разлике између овог рукописа су значајне у односу на претходна два, нарочито у погледу његовог садржаја. Овај рукопис је користио Лагард [Lagarde 1866].

4) Друга арапска верзија у дванаест књига, која носи име d'Antarīūs 11 (Анатолије), чији је рукопис, открио П. Сбат пре Другог светског рата. Рукопис се чува у Мадриду (Gayangos XXX).

Као што можемо да видимо, Анатолијев текст Синагоге имао је несумњив значај, јер је превођен директно или преко Касијана Баса, на сиријски и пахлави (персијски) језик, а потом је преведен на арапски. Постоји неколико арапских верзија превода овог текста [Carrara 2006: 108–110]. Текст је преведен и на јерменски. Патријарх Фотије је имао приступ грчком тексту крајем деветог века. Тврдио је да га је користио у практичне сврхе на свом имању. Данас постоји само половина странице текста коју је патријарх Фотије користио [Littlewood 2012].

Липшицова напомиње да цео стил којим је написана *Геојоника* указује да је у питању грчки језик коришћен у 10. веку. Карактеристике писања аутора савременика редактора *Геојонике* указују на чињеницу да су сви они користили исти или више других сличних, древних текстова о астролошким расправама. У питању су аутори 9. века: Лав Математичар, патријарх Нићифор и историчар Теофан. Сви су они писали на тему о природним знамењима која су се указала, а утицала су на будућа уништавања Арапа.

УТВРЂИВАЊЕ АУТОРСТВА НЕКИХ ДЕЛА УКЉУЧЕНИХ У ГЕОПОНИКУ

Кроз целу *Геојонику* истиче се чињеница да, упркос жељи редактора да даје порекло одређених референци и одакле су оне преузете, у тексту не постоји доследност оваквог поступка. Наиме, постоје многе одреднице код којих се не наводи из којег су извора (аутора) преузете. Такав случај имамо у књизи XII, 28, где је дат врло занимљив календар усева и засада који се саде на подручју које одговара медитеранској клими, а дати су за целу годину по месецима. Имамо разлога да верујемо да је у овом делу енциклопедије аутор одступио од метода компилације и уместо тога дао свој текст². С друге стране, не можемо да кажемо да су аутори који су написали поједине делове поглавља и мање одреднице коректно наведени. Имена аутора на почетку сваког поглавља не наводе се стандардно исто и не постоји хронолошки приступ приликом навођења. Очигледно да је редактор наводио своје краће ставове унутар поглавља, а које је приписао другима.

У неким случајевима, текст енциклопедије подсећа на текстове које налазимо код римских агронома (Катон, Варон, Колумела и Паладије). Мислимо да ове референце, изузев само ретких случајева, нису највероватније преузете директно, већ посредно из других грчких збирки. Ме-

² Нема референци с изворима и код других књига *Геојоника*, на пример код књиге XX, посвећене рибарству.

ђутим, у овим случајевима компилатор односно редактор се поставља веома слободно и мења изворни текст. Поред тога, приликом превођења књига и поглавља и одређивања ауторства сматрамо да су могле да се појаве грешке у преписивању текстова. Постоје сличности између разбацаних поглавља у енциклопедији која се приписују одређеним индивидуалним ауторима; тако, на пример, у првом делу књиге IX, 19, која се приписује Апулеју, а односи се на зелене маслине јасно се наводи да је текст преведен с латинског, јер је текст на грчком изгубљен [Rodgers 1978].

И код Варонових текстова присутан је овакав начин рада редактора. Варон је у самом тексту *Геојонице* четири пута цитиран. Цитати се налазе на самом почетку у књизи 1 у глави 1 у тачкама од 2 до 5. Текст гласи: „2. Већина, а пре свих Варон Римски сматра почетком пролећа оно време када обично почиње да дува зефир (влажни поветарац), а то се дешава на седам дана до фебруарских ида, када се сунце налази у знаку Водолије, пролазећи три или пет њених делова, то јест налази се у Зодијаку три или пет дана. Крај пролећа долази за мајске ноне. 3. Лето почиње за осам дана до мајских ида, када се сунце налази у знаку Бика. Крај лета долази на седам дана до августовских ида. 4. Јесен почиње на шест дана до августовских ида када се сунце налази у знаку Лава. Крај јесени долази на пет дана до новембарских ида. 5. Зима почиње за четири дана до новембарских ида када се сунце налази у знаку Шкорпије. Крај зиме долази осмог дана до фебруарских ида” [Dalby 2011: 55–56]. У Вароновом изворном делу о пољопривреди у књизи 1.28 текст је исти, с мањим разликама. На пример 8. мај у *Геојоници* је 9. мај код Варона, 7. август у *Геојоници* је 11. август код Варона [Cato, Varro 1934: 249–251]. Начин цитирања је довољан да покаже да Варон није био директни извор за прерађивача *Геојонице*.

Вергилије је два пута идентификован именом у *Геојоници*: први пут као Ouirgilios у књизи II.14.3, текст се односи на време сетве јечма и пшенице (види житарице); и други пут као Birgilios у књизи II.18.12, а која се односи на третирање семена пре сетве. Текст се у оригиналу налази код Вергилија (Virgil: G. 1.208-11 и 1.219-24). Наведен је на исти начин и истим именом код Колумеле (Columella, *De re rustica* 2.8.10 и 2.8.11) и Плинија Старијег (*Natural History* 18.202 и 18.157), од којих је један (вероватно бивши) служио као извор за Анатолија у 5. веку. На овај начин Вергилијев утицај се преносио вековима од стране византијских компилатора. Осим тога, Мајнорс [Mynors 1990: 293–96], коментаришући *Vugonia* G. 4, сугерише сличности између Вергилијевог текста (G. 4,281-314, 4,538 до 58) и *Геојоника* 15.2.21-36. Све ово може указивати на то да је исти извор користило више писаца из хеленистичког доба [Rodgers 2011: 278–279].

Сличан проблем се појављује и приликом одређивања ауторства за поједине текстове Секста Јулија Африкана, који је живео у 3. веку. Овај аутор помиње се директно само једном у тексту³ (V. 45.2), а, с друге стране,

³ 2. Време за бербу грозђа се може одредити не само према његовом укусу, већ и према изгледу. Сада ћемо навести неке знаке његове зрелости. Следбеници Демокрита и Африкана кажу да зрели гроздови могу без проблема да остану на лози шест дана, никако више. Ако су кошчице од зелених постале црне, то је знак да је грозђе зрело.

редактор му је приписао четрдесетак поглавља. И код ових текстова који се приписују Африкану суочени смо с проблемом аутентичности. Фрагменте Африкановог дела Одер је покушао да објасни у својој студији која се односи на порекло извора и настанак *Геојоники* на следећи начин: „Ауторови наводи у тексту су у принципу аутентични, али одређивање ауторства за поглавља није поуздано” [Oder 1893: 58–99].

Захваљујући неким текстовима *Геојоники* за нас су данас сачувана имена античких писаца, који су у многим случајевима били мало познати. Овде мислимо пре свега на следећа: Диофан из Никеје, Квинтил, браћа Флорентин, Тарантинус, Паксам и многи други. Стога сматрамо да је *Геојоника* неопходан извор, понекад једини, из кога се могу прикупити фрагменти рада ових аутора. Она је самим тим, с једне стране, незаобилазан, али, с друге стране, и проблематичан извор. Јер, као што је приказано у сачуваним рукописима, ова збирка не само да садржи цитате, који су обично кратки, већ има и написана имена аутора за већину глава [Guignard 2009: 243–244].

О РЕДАКТОРОВОМ ТЕКСТУ УНЕТОМ У *ГЕОПОНИКУ*

Ми нажалост још немамо довољно података да можемо са сигурношћу да кажемо како се звао редактор *Геојоники*. Из тог разлога определили смо се да аутора сматрамо анонимним. Ипак, поставља се питање да ли можемо у потпуности да тврдимо и да се сложимо с таквим ставом већине истраживача који су се бавили овом темом. Да ли је истина да је *Геојонику* приредио непознати аутор? На ова питања на жалост још не можемо да дамо прецизне одговоре.

Мислимо да је на основу захтева цара Константина VII наш анонимни редактор, који је био земљопоседник и пољопривредни агроном почео да ствара енциклопедију. Он је у енциклопедију укључио и многе друге сличне зборнике радова из пољопривреде, који су били познати у том тренутку. Редактор је приликом писања *Геојоники* посветио посебну пажњу и Цариграду. На то нам указује и његово писање о престоници у енциклопедији где је у посебном календару наведена клима и распоред пољопривредних радова [Koder 1993: 21–25].

Приликом рада на *Геојоници* редактор је сматрао да треба да да и сопствени печат. Тако у тексту енциклопедије он често, када говори о „античким изворима”, истиче своје слагање или неслагање с њима. Тако, на пример, у књизи I.11.6. можемо да прочитамо следеће: „Флорентин (ми се с њим слажемо) говори да зефир више од свих осталих ветрова одговара земљорадњи” [Dalby 2011: 63] и [Липшиц 1960: 26]. Или, у књизи II.3.6.: „Неки сматрају да кућа треба бити окренута ка југу како би у њој било више сунца. Ја сматрам да је бољи дом који је окренут ка истоку, зато што је ветар који дува с југа влажан, силовит и изазива болест.” [Dalby 2011: 70]

На другом месту (I.14.11.), које се односи на текст преузет од Секста Јулија Африкана, редактор пише следећи интересантни закључак: „Тако говоре старине. Неке од наведених савета сматрам апсолутно лошим, и

они заслужују потпуно пренебрегавање. Саветујем да се уопште не обраћа на њих пажња. Ја сам их записао зато да се не помисли да сам нешто пропустио од реченог у древно време” [Dalby 2011: 68; Липшиц 1960: 28].

Сматрамо да наведени примери представљају ауторске примедбе које по свему судећи припадају редактору текста *Геојоника*, а не ауторима од којих је редактор преузимао текстове. Читање текста *Геојонике* у целини доводи до закључка да редактор цитира ауторе чија су имена написана поред наслова поглавља, при томе не наводећи дело из кога се цитати преузимају, а као извор узима се само име датог аутора. Редактор *Геојонике* је током представљања материјала енциклопедије користио текстове готово 30 других аутора. Притом није поштовао ниједан усталини поступак који би био исти за све употребљене цитате. Често се могу пронаћи нелогична повезивања која нас воде до истих аутора, који су дати у енциклопедији. То се може најбоље видети на следећим примерима. У Флорентиновом тексту каже се да је преузет од Дидима: „Добро је калемити нар на мирту и на иву. На нар калеме лимун, како каже Дидим у својим *Георџикама*” (X, 37, 3 и 4) [Dalby 2011: 215], а у Дидимовом тексту се каже да је преузет од Флорентина: „Флорентин каже да хлеба испечен у сачу, танко разваљан и осушен на сунцу веома погодује варењу. Хлебови испечени на ватри отежавају варење” (II, 33, 5), [Dalby 2011: 92; Липшиц 1960: 42] итд.

По нашем мишљењу, непозивање на ауторе наслова који су дати у одређеним главама значи да је редактор дао своје мишљење о тој глави. На овај начин, укључивањем одређеног броја сопствених текстова, редактор је посредно потврдио ауторство над одређеним бројем глава *Геојонике*. Томе посредно доприноси чињеница да редакторови текстови не могу да се нађу у сиријском тексту који је написао Винданије Анатолије (колико можемо видети на основу Лагардовога текста) [Lagarde 1866: 123]. То свакако представља доказ да је одређени део глава *Геојонике* написао сâм редактор, који је не само прикупио и уредио материјал на свој начин, већ је унео и много својих личних запажања, исправки и погледа. Дакле, с одговарајућом анализом релевантних текстова *Геојонике*, они би се несумњиво могли третирати као веома значајан извор за проучавање пољопривредне теорије и пољопривредне праксе у Византијском царству у 10. веку.

Изношење сопственог искуства редактора *Геојонике* може да се види на основу неколико следећих примера, где се он противи пракси узгајања неких усева у виноградима. На пример, он пише: „1. Неки у виноградима сеју боб и грашак, од чега засад неће имати штету; други саде тикву и краставац. 2. Искуство ме је научило да у виноградима не треба сејати ништа зато што засад узима храну лози, а њему смета сенка” (V, 11, 1–2). „И Тарантинос говори да не треба ништа садити између лозе; и ја исто то саветујем поучен искуством, својим учитељем” (V, 11, 5) [Dalby 2011: 130; Липшиц 1960: 62].

Анализирајући питање времена садње лоза, редактор опет пише о свом сопственом искуству. Он пише: „2. Време за садњу лозе је, наравно,

различно. Неки их саде после бербе грожђа, када с лозе опада лишће; неки – почетком пролећа; 3. Пошто сам проучио ствар у пракси, саветујем да се на местима где нема наводњавања све, а нарочито винова лоза, сади у касну јесен; 4. Тада ће се гране, ослобођене тежине гроздова после бербе грожђа, очврсле, обновљене снаге, још неоштећене мразом најпре примити, тим пре што природа у то време даје највише хране корењу; 5. И тако, како је речено, на местима без наводњавања треба садити лозу у касну јесен како би кише које падају целе зиме замениле неопходно наводњавање; 6. Ја сам то јасно доказао поступајући тако у насељу Маратониме где сам рођен, као и на другим земљама којима владам. Они који су видели шта ја радим и који су ме слушали прво су се негативно односили према мојим поступцима, а после тога су, видевши својим очима како је све добро, радо послушали моје савете којих се и до данас придржавају” (V, 6, 2–6) [Dalby 2011: 126; Липшиц 1960: 60].

Често, редактор улази у полемике с цитираним ауторима. На пример, он се прво слаже са Сотиионом о времену када треба садити винову лозу „Сотиион саветује да се лоза и друго дрвеће сади у дане када нема месеца, тј. првог и другог дана лунарног месеца док се месец још не види, зато што се све што је тада посађено одлично прима. Ја сам често садио и у време када је месец опадао и нисам се покајао” (V, 10, 3) [Dalby 2011: 130; Липшиц 1960: 62]. У том духу редактор *Геојонике* износи и своје мишљење када се не слаже с методима које препоручује Сотиион: „Мени се овај начин не допада нарочито; прекопати земљу у потпуности, па садити боље је него садити уз помоћ кочића” (V, 9, 11) [Dalby 2011: 129; Липшиц 1960: 63].

У књизи десет која је посвећена садњи воћака, редактор опет пише о својим искуствима у садњи дрвећа у јесен. Он пише: „3. Управо су касну јесен једногласно сви познаваоци који су писали *Георџике* изабрали за најбоље време за садњу. Тако, наравно, говори и Квинтилије. На пролеће треба да се сади оно што се није посадило на јесен; 4. Ја сам и из сопственог искуства видео да је то истина; посадивши у ово време много грожђа у насељу Маратониме, али и на суседним, такође мојим, пољима добио сам велики род; 5. Посадивши такође веома много различитог воћа у касну јесен, признајем да ово време врши благотворан утицај; 6. И сви у нашем округу, када су видели мој успех, више не саде по старом обичају, само у пролеће, већ, пратећи мој пример, саде дрвеће у касну јесен” (X, 2, 3–6), [Dalby 2011: 201; Липшиц 1960: 105–106].

Редактор наводи све што он сматра да је неопходно да би оправдао своје гледиште: „Мада је и ово искуство сасвим довољно, сматрам да је неопходно да образложим зашто више волим да садим у касну јесен” (X, 2, 7). Он у свом тексту истиче да је природно да се сади током јесени. Истиче да је за биљке најбоље када им опадне лишће, тада врх не добија храну уопште, али корењу природа даје храну. У пролеће се обично храни и врх биљке, тада, наравно, цвеће цвета и расте дрвеће. У том смислу он истиче: „Зато и треба бирати за садњу време када се природа бави корењем” (X, 2, 12) [Dalby 2011: 201; Липшиц 1960: 105–106]. Мишљења смо да ови текстови припадају аутору *Геојонике*, односно нашем редактору.

За нас је интересантно да анонимни редактор има потребу не само да их „поправља”, већ нам указује и на праксу која је постојала у ранијим временима и чија се примена наставила касније.

На своје искуство редактор се позива и на другим местима. На пример, у глави које се бави питањима везаним за птице, он говори о начинима које би требало користити да би се заштитили голубови у случају да их нападну гмизавци. Редактор детаљно објашњава како да се изгради голубарник. „6. Ја сам, с намером да блокирам приступ гмизавцима, изабрао забачено место даље од куће и пренео сам тамо осам стубова. Други пут сам пренео и већи број, руководећи се величином планиране изградње. Ставио сам их не у ред, него у круг, а затим, ставио сам на њих главе (стубова), а затим изнад глава камене плоче (у одсуству камене плоче стави добре дрвене греде) и изградио сам по кругу стубова две просторије висине од седам лаката. У зидовима са запада направио сам мали прозор за светло, с истока – други, крилни, са шаркама, који се отвара: одавде је потребно пуштати голубове на испашу. С југа сам уградио врата за улазак човека, који брине о птицама; 7. И на такав начин сам сачувао голубове неповређеним. Пошто гмизавци нису могли да упузе горе; стубови су били пажљиво премазани кречом и глатко поравнати” (XIV, 6, 7), [Dalby 2011: 283; Липшиц 1960: 149]. Ови текстови указују да *Геојоника* садржи доста информација које описују разне методе гајења биљака и узгоја стоке, примењиваних на византијском селу у време настанка овог дела.

На основу примедби редактора добијамо прилику да сазнамо неке ствари из његове биографије. Примедбе нам омогућују да одредимо друштвену класу којој је редактор припадао и поставимо питање коју категорију земљишта он описује и које технике он практикује у пољопривреди. На основу ауторских примедби, раштрканих широм текста, можемо да откријемо нешто из живота редактора. Тако из текстова датих у *Геојоници* можемо да приметимо да је аутор, по свему судећи, био пореклом из Битиније у Малој Азији. Он о својој родној покрајини често пише у својим текстовима. На тај начин је показао веома велико интересовање за њу⁴. Избор материјала који се односе на Битинију, аутор допуњује и текстовима о сопственом искуству и искуству својих земљака.

Из текстова у којима пише о Битинији можемо да прочитамо да је аутор поседовао имање у Маратониму, а поред њега и земљу и да се углавном бавио узгојем грожђа и садњом разних других усева. Он каже следеће: „Јасно сам то доказао поступајући тако у насељу Маратониме где сам рођен, као и на другим земљама којима владам” (V, 6, 6) [Dalby 2011: 126–127; Липшиц 1960: 60]. Можемо да приметимо да је он добијао велике приходе из места у којем су му се налазиле некретнине. Претпостављамо да је радна снага коју је користио на свом имању била састављена од зависних сељака. На својој земљи аутор је спровео експерименте на побољшању пољопривредних техника. Своје искуство преточио је у савете из праксе,

⁴ Битинија се спомиње у следећим главама: IV, 1, 3 и 14; IV, 3, 10; V, 2,10; V, 3, 1; V, 17, 3; V, 17, 4; V, 17, 5; V, 32, 2; V, 36, 3; VII, 18, 1; XIII, 5, 3; XX, 46, 3.

а често су ови савети били у супротности с античким ауторима, али и с његовим савременицима.

Но, и поред тога рад редактора је усмерен, како он сâм истиче, првенствено ка љубитељима пољопривреде. Под њима он је подразумевао све који су желели да се баве пољопривредном производњом. У том смислу он каже: „1. Као што је Плутарх рекао у другој књизи својих *Разговора за сџолом*, природа је уложила много пажње у стварање својих креација ‘симпатичних’ и ‘антипатичних’; 2. Због тога, је било потребно да се прикупе у моје дело најбизарнији примери ових појава. Ја сам тежио да моји списи буду корисни љубитељима пољопривреде који могу да их читају, али и да сачувам свој рад за љубитеље знања” (XV, 1, 2) [Dalby 2011: 296; Липшиц 1960: 155].

У појединим главама и тачкама редактор је покушао да прилагоди и побољша текст енциклопедије. За ову тврдњу налазимо доказ у цитатима који се налазе у следећим главама: „6. Ја сам ово написао, и не мислим да сам нешто пропустио. Не допуштам, да се појављивање мишева сматра реалним. И свима такође саветујем да не обраћају пажњу на такве смешне појаве” (XIII, 5, 6) [Dalby 2011: 270; Липшиц 1960: 143]. И други цитат: „11. Тако говоре старине. Неке од наведених савета сматрам апсолутно лошим, и они заслужују потпуно пренебрегавање. Саветујем да се уопште не обраћа на њих пажња. Ја сам их записао зато да се не помисли да сам нешто пропустио од реченог у древно време” (I, 14, 11) [Dalby 2011: 68; Липшиц 1960: 28]. Испада да је ове текстове редактор укључио у интересу целовитости дела, и да су му многе ствари које је укључио у *Геојонику* изгледале нејасно и сумњиво.

Ако узмемо у обзир изречену независност коју је имао редактор *Геојонике* у односу на античке ауторе, можемо да закључимо да је његов рад заслужио пажљиво посматрање и да представља византијску студију о пољопривреди из 10. века.

Међутим, пре него што наставимо да проучавамо текстове *Геојонике* из којих можемо да сазнамо доста информација везаних за историју пољопривредне производње у Византији, неопходно је напоменути још један аспект рада нашег редактора. Наиме, он можда превише упадљиво истиче неке ствари у енциклопедији, приморавајући нас да овај извор третирамо с извесном сумњом и неповерењем. Мислимо, пре свега, на текстове који се односе на астрологију и разна сујеверја. Редактор у тим текстовима покушава да дâ разумна објашњења за природне феномене, у мери у којој је то било могуће у тадашњем развоју научне мисли. Он је у својим ставовима типични средњовековни писац. Њега одликује веровање у натприродне појаве, често је склон да им дâ објашњења која се граниче с фантастиком и даје савете који изгледају смешно савременом читаоцу. Тако, на пример, у првој књизи он прихвата као апсолутно тачна учења из антике о потреби да се престане с радом током раста месеца: „Други не саветују да се нешто сади од десетог до дванаестог датума лунарног месеца, да не би лунарна светлост уништила усев” (I, 6, 3) [Dalby 2011: 59]. Потом он у тексту *Геојонике* касније пориче овако изнет став

и на основу сопственог искуства каже следеће: „1. Многи стари тврде да винову лозу треба садити почев од првог, па до четвртог дана лунарног месеца; неки саветују да се сади током читавог времена док месец расте, а да се реже када он опада. Други забрањују да се садња врши док месец расте; 2. Међутим, једногласно је признато да лозу треба садити када је млад месец, као што и дрва треба сећи када је млад месец” (V, 10, 1,2) [Dalby 2011: 129–130; Липшиц 1960: 64].

У истој књизи (поглавље 2), аутор у потпуности прихвата и дели ставове астролога на догађаје из јавног живота с покретима звезда и ре-сположењима светаца. Из оваквог његовог писања можемо да уочимо велику недоследност коју је применио приликом састављања односно компилирања енциклопедије.

У глави 8 исте прве књиге читамо да када је месец у периоду изласка пса, који је видљив од 20. јула, а налази се у знаку лава: „...онда ће бити добар род пшенице, маслиновог уља и вина, све ће бити јефтино. Биће буна и убистава, ступање на престо (императора), благо време, напади племена једних на друге, земљотреси и поплаве” (I, 8, 2). „Ако је месец у то време у знаку Ваге, онда ће бити премештање императора, продаја стоке, буна у народу, недостатак маслиновог уља, лош род пшенице, мало вина и плодова” (I, 8, 4) [Dalby 2011: 61]. На основу оваквих текстова можемо да закључимо да, у извесном смислу, *Геојоника* представља и својеврсни зборник астролошких расправа, које су имале највећи утицај на живот у Византији у периоду 8. и 9. века, али и раније.

И други текстови редактора су у том стилу. На пример његово разматрање потенцијалних поступака који могу да утичу да неплодно стабло постане плодно. У том духу он пише: „1. Опасавши се и обукавши се, узми секиру и бесно приђи дрвету као да намераваш да га исечеш; 2. Када ти неко приђе и почне да те моли да не сечеш дрво, зато што он, наводно, гарантује да ће оно да даје плодове, прави се да су те убедили да га поштедиш – надаље ће оно давати плодове; 3. Мекиње од махунарки сипане поред стабла чине дрво плодноним” (X, 83, 1–3) [Dalby 2011: 231; Липшиц 1960: 122].

Можемо сврстати у исту ову категорију и поглавља у којима редактор пише о разним чаролијама и натписима с чудесним дејством. Он пише следеће: „1. За време орања и сетве напиши на плугу *fruPl* и земља ће дати одличну летину; 2. Кажу да, како би се добила добра летина, треба сејати семе с места супротних њиви која се сеје: на пример, семе из планинских места треба сејати у равници и обрнуто; 3. Како би повећали род неки приликом сетве са семеном мешају птичији измет, превасходно голубији. На сувим местима, међутим, то треба избегавати да се не спржи семе; 4. Сејач треба да пази да семе не доспе у посуду од биковог рога. Такво семе неки зову рожнато; кажу да је неплодно и да се чак ни на ватри не може скувати; 5. Семе ће бити равномерно бачено ако имате сејалицу од вучје коже с тридесет отвора величине палца” (II, 19, 1–5) [Dalby 2011: 85; Липшиц 1960: 38]. На сличан начин редактор пише и у књизи четрнаестој: „1. Змије неће узнемиравати голубове, ако у четири

угла голубарника напишеш ‘Адам’. Ако у њему постоје прозори, тад напиши ово и на њима; 2. Ти ћеш избацити змије окадивши коморачем” (XIV, 5, 1–2) [Dalby 2011: 283; Липшиц 1960: 145].

Читајући ове наводе можемо да стекнемо утисак да је оваквих примера доста. Међутим, њихово учешће у *Геоџоници* генерално посматрано безначајано је. У овом обимном раду посвећеност аутора научним описима и објашњењима разних феномена ипак доминира, и то у оквирима у којима је то било могуће по сазнањима средњовековне науке. Аутор савесно и студиозно даје све шта су о одређеним питањима рекли његови претходници – римски и грчки агрономи. Он користи, мада углавном не директно, већ преко каснијих дела, и Варона, и Катона, и Колумелу, и Плинија Старијег, и Паладија. У описима рада о биљкама присутно је редакторово истраживање о биљкама старогрчког аутора Теофраста и о здравственим проблемима, с расправама о лековитим травама Диоскорида итд. Из текстова ових аутора сазнајемо која се пракса примењивала у њиховом времену. Захваљујући анонимном редактору неки од ових текстова су прилагођени условима времена када је настала *Геоџоника*, односно 10. веку.

ЗАКЉУЧАК

Текстови у *Геоџоници* пре свега баве се пручавањем византијске пољопривреде (ратарство, виноградарство, воћарство, повртарство, сточарство, пчеларство, рибарство итд.) у целини. Рад на овом делу био је велики посао, који се пре свега огледао у прикупљању, редиговању, класификовању и писању о материји која је била великог обима, а која се односила на пољопривреду и пољопривредну производњу. Редактор је ово дело поделио на двадесет књига, које је потом поделио на појединачне главе. Стога можемо да кажемо да је *Геоџоника* у правом смислу речи била енциклопедија. Већина материјала у енциклопедији представљају богатство разноврсности. Ови текстови односе се на разне начине и методе гајења биља и узгоја стоке. За нас, највреднији аспекти овог извора односе се на питања везана за пољопривредну производњу.

Сматрамо да је *Геоџоника* била важно дело за развој византијске пољопривреде. Редактор је у текстовима покушао да укаже на то да је направио научно истраживање, које се односило на приказ стања пољопривредне производње кроз сублимирање до тада познатог знања, с додатком личних искустава, која је утиснуо у цео текст, а која садрже разне предлоге за побољшање производње. Он је кроз цео текст енциклопедије покушао да изложи и објасни своје најбоље аргументе који су ишли у прилог томе. Лични допринос редактора у писању појединих одредница енциклопедије је значајан. На основу његових текстова можемо да пратимо шта се променило у византијској пољопривредној пракси у односу на античка времена. Редактор се својим текстовима трудио да осавремени методе који су се примењивали још из античких времена. Текстове других аутора који су писали на тему пољопривредне производње он је према налогу

цара Константина VII прикупио, обрадио и разврстао на свој начин. Прикупљање текстова свих других аутора којима је могао да уђе у траг такође представља велики допринос за очување идеја и ставова ових аутора. Дела велике већине њих нама су данас непозната. На основу свега изложеног можемо да кажемо да је *Геоџоника* дело које наставља праксу античке књижевне традиције о пољопривреди, и да представља јединствено сведочанство свега времена.

На крају, желимо да истакнемо да је у последњих десетак година дошло до великог интересовања за овај текст. Објављени су нови преводи, студије и чланци. Надамо се да ће се у будућности наставити тренд пораста интересовања за ово значајно дело⁵.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

- Липшиц Е. Э. (1960) *Геоџоника: Византијска сельскохозяйственная энциклопедия X века*, Введение перевод с греческого и комментарий, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Baso, Casiano (1998). *Geopónica o extractos de agricultura de Casiano Baso*. Traducción y comentarios de María José Meana; José Ignacio Cubero; Pedro Sáez. Monografías INIA.
- Bassus Cassianus [Ireneusz Mikołajczyk] (2012). *Geoponika Bizantynska Encyklopedia Rolnicza*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Torun.
- Cato, Varro (1934). *On Agriculture*, Translated by W. D. Hooper and Harrison Boyd Ash, Loeb Classical Library 283.
- Columella (1941, 1954, 1955). *On Agriculture*, Volume I–III, Books 1–4, 5–9, 10–12, Translated by Harrison Boyd Ash and Edward H. Heffner, Loeb Classical Library 361, 407, 408.
- [Dalby, Andrew]: Bassus, Cassianus and Constantine VII (2011). *Geoponika: Farm Work: a Modern Translation of the Roman and Byzantine Farming Handbook*. Prospect Books.
- Grégoire, Jean-Pierre et Lefort, Jacques (2012). *Géoponiques*, Collège de France – CNRS Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Monographies, 38. Paris: ACHCByz.
- Pliny (1950). *Natural History*, Volume V: Books 17–19, Translated by H. Rackham Loeb, Classical Library 371.
- Virgil (1916, 1935, 1999). v.1: *Eclogues; Georgics; Aeneid* bks. 1–6, Translated by H.R. Fairclough, Revised by G. P. Goold, Loeb Classical Library 63.

Литература

- Радић, Радивој (2014). *Друго лице Византије*, Београд: Еволута.
- Amato, Eugenio (2006). Costantino Porfirogenito ha realmente contribuito alla redazione dei *Geoponica*? GFA. *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft*, 9(9): 1–6.

⁵ Код нас је интересовање за текст *Геоџонике* показао Радивој Радић. Он је у своју књигу *Друго лице Византије* [Радић 2014], уврстио неколико поглавља *Геоџонике* које је превео по свом избору. Уз ова поглавља он је дао и своја тумачења.

- Carrara, A. Alves (2006). Geoponica and Nabatean Agriculture: A new approach into their sources and authorship. *Arabic sciences and philosophy*, 16(1): 103–132.
- Gaulin, Jean-Louis (1984). Sur le vin au Moyen Âge. Pietro de'Crescenzi lecteur et utilisateur des Géoponiques traduites par Burgundio de Pise. Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, *Temps modernes*, 96(1): 95–127.
- Guignard, Christophe (2009). Sources et constitution des Géoponiques à la lumière des versions orientales d'Anatolius de Béryte et de Cassianus Bassus. *Wallraff et Mecella*, 243–344.
- Hamblenne, Pierre (1978) Un rite chrétien dans les *Géoponiques*? *L'Antiquité Classique*, Tome 47, 184–187.
- Koder, Johannes (1993). Gemüse in Byzanz. *Die Versorgung Konstantinopels mit Frischgemüse im Lichte der Geoponika*, Wien.
- Koutava-Delivoria, Barbara (2002). La contribution de constantin porphyrogénète à la composition des Geoponica. *Byzantion*, 72(2): 365–380.
- Lagarde, Paul de (1866). *De Geoponicon versione syriaca*. Gesammelte Abhandlungen, 124–138.
- Littlewood, Antony Robert (2012). *Geoponica*. The Encyclopedia of Ancient History, Wiley-Blackwell.
- Oder, Eugen (1893). *Beiträge zur Geschichte der Landwirtschaft bei den Griechen. III*. Rheinisches Museum für Philologie.
- Rodgers, Robert (1978). The Apuleius of the »Geoponica«. *California Studies in Classical Antiquity*, 11: 197–207.
- Rodgers, Robert (1978). ¿Yūniyūs o Columela en la España medieval?. *Al-Andalus* 43: 163–172.
- Rodgers, Robert (2002). Garden making and garden culture in the Geoponika. *Byzantine garden culture*. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 159–175.
- Rodgers, Robert (2011). Varro and Virgil in the Geoponica. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 19(3): 277–285.
- Simonović, Zoran; Aleksandar Đurić i Aleksandar Kostić (2015). Tarantinosovi tekstovi koji su sačuvani u Paladijevom delu Radovi u poljoprivredi i u Poljoprivrednoj enciklopediji – Geoponici. *Ekonomika*, 61(4): 11–20.
- Thomson, Robert W. (1995). *A Bibliography of Classical Armenian Literature to 1500 AD*. Turnhout.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

GEOPONIKA: THE WORK OF AN ANONYMOUS EDITOR

by

ZORAN D. SIMONOVIĆ
 Institute of Agricultural Economics
 Volgina 15, Belgrade, Serbia
 zoki@medianis.net

SUMMARY: This paper deals with an anonymous editor as the real author of the Byzantine agricultural encyclopedia Geoponika. The first part of the paper provides a historical view of the origin and structure of Geoponika. Some of the authors whose works preceded Geoponika are given. Editor included some of their texts in the encyclopedia. The second part deals with the problem of determining the authorship of some of the works included in Geoponika. Many of these writers and their works are unknown to us

today. Thanks to the editor's work on Geoponika their texts are at least partially preserved. Finally, in the third part, the author pays attention to the text of the anonymous editor, which was included in the Geoponika and represents his contribution to the final designing of Geoponika. Through these texts, editor wanted to familiarize the readers with his personal experiences in agriculture. There are texts, comments, opinions, and conclusions throughout the entire encyclopedia. In this way, the editor wanted to present his suggestions for improving the agricultural production to those who are interested.

KEYWORDS: anonymous editor, Geoponika, agriculture, Byzantium